



دیپاچه‌ای  
بر جامعه‌شناسی  
سیاسی ایران

چاپ هفتم

دوره جمهوری اسلامی

حسین بشیریه

دانشکده حقوق و علوم سیاسی  
دانشگاه تهران

مجموعه دانش سیاسی (۳)  
کاری از مؤسسه پژوهشی  
نگاه معاصر



پاییز ۱۳۷۲

دیپارچمائی بر جامعہ شامی  
سیاسی ایران  
دوره پنجم و ششم

حسین بشیریه

ناشر: نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر) / مدیر هنری: باسم الرسام  
حروفچینی و صفحه‌آرایی: کارگاه نگاه معاصر / لیتوگرافی: پارسا  
چاپ و صحافی: فرنو / نوبت چاپ: چاپ هفتم، ۱۳۹۴ / شماره‌کان: ۲۰۰۰ نسخه  
قیمت: ۲۰۰۰ تومان / شابک: ۹۶۴-۷۷۶۳-۰۲-۶

نگارخانه

نشر نگاه معاصر

نشانی: تهران، عینی سیتی، شهرک محلاتی، فاز ۲ مخابرات، بلوک ۳۸، واحد ۲ شرقی  
تلفن: ۲۲۴۴۸۲۱۹ / پُست الکترونیک: negahe\_moaser@yahoo.com

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

بشیریه، حسین، ۱۳۳۲-

دیپارچمائی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران دوره جمهوری اسلامی ایران / حسین بشیریه. - تهران: مؤسسه

نگاه معاصر، ۱۳۹۲-۱۹۴ ص. (دانش سیاسی: ۳)

شابک ۹۶۴-۷۷۶۳-۰۲-۶

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات قیفا.

کتابنامه: [۱۹۳-۱۹۴].

۱. جامعه‌شناسی، ۲. ایران -- سیاست و حکومت -- قرن ۱۴، ۳. رشد سیاسی -- ایران -- قرن ۱۴، ۴.

ایران -- تاریخ -- جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸-۵. دموکراسی -- ایران. الف. عنوان.

۳۲۱/۸۰۹۵۵

Jc۴۵۸ / ۵۵۹

۸۱-۱۱۳۸ م

کتابخانه ملی

## فهرست

۷	دیباچه
۹	مقدمه
	<b>گفتار یکم: دولت و نیروهای اجتماعی</b>
۱۱	۱. نیروهای اجتماعی در ایران: تصویر کلی
۱۴	الف: طبقات و نیروهای اجتماعی سنتی
۱۴	اشرافیت زمیندار
۱۷	روحانیت
۱۹	طبقات بازاری
۲۲	دهقانان
۲۴	ب: طبقات و نیروهای اجتماعی مدرن
۲۴	طبقه متوسط جدید
۲۵	طبقه کارگر
۲۷	۲. نیروها و سازمانهای سیاسی در سالهای پس از انقلاب
۲۷	احزاب و گروههای بنیادگرای اسلامی
۲۹	احزاب و گروههای لیبرال طبقه متوسط
۳۱	احزاب چپ‌گرای اسلامی
۳۲	احزاب و گروههای سوسیالیست و مارکسیست
۳۳	۳. منازعات سیاسی و شکل‌گیری بلوک قدرت
۴۷	۴. ماهیت دولت در سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۶
۴۸	الف: ویژگیهای ایدئولوژیک دولت جامع‌القوا
۵۱	ب: عناصر دموکراسی نمایشی
۵۲	ج: عناصر شبه دموکراسی
۵۷	۵. توزیع اجتماعی قدرت در ساختار حقوقی و قانونی جمهوری اسلامی
	<b>گفتار دوم: گفتمانهای سیاسی عمده در تاریخ معاصر ایران</b>
۶۵	۱. گفتمان پاتریمونیالیسم سنتی
۶۸	۲. گفتمان مدرنیسم مطلقه پهلوی

۶۹	۳. گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک
۷۱	۴. گفتمان دموکراسی
	<b>گفتار سوم: بحران‌های دولت ایدئولوژیک</b>
۷۶	۱. بحران مشارکت سیاسی
۸۸	۲. بحران مشروعیت سیاسی
۸۹	- سیاست و اقتدار کاریزمایی: ۶۸ - ۱۳۵۸
۹۱	- سیاست و اقتدار سنتی: ۷۶ - ۱۳۶۸
۹۲	- گرایش به اقتدار قانونی و دموکراتیک و تشدید بحران مشروعیت
۹۸	۳. بحران سلطه سیاسی
	<b>گفتار چهارم: مبانی ثبات و استمرار دولت ایدئولوژیک (تا سال ۱۳۷۶)</b>
۱۰۷	۱. جامعه توده‌ای
۱۱۰	۲. طبقه روحانیت
۱۱۷	۳. سنت‌گرایی
	<b>گفتار پنجم: زمینه‌های تحول در دولت ایدئولوژیک (از ۱۳۷۶ به بعد)</b>
۱۳۰	۱. زمینه‌های اجتماعی: نیروی طبقه متوسط جدید و خواسته‌های سیاسی آن
۱۴۳	۲. زمینه‌های سیاسی: سازمانها و احزاب سیاسی جدید
۱۴۹	۳. زمینه‌های فکری: کثرت‌گرایی عقیدتی و ارزشی
۱۵۴	مسئله آمیزش دین و سیاست
۱۶۱	۴. فرایند جهانی شدن و موقعیت ایران
۱۶۸	موقعیت ایران
	<b>جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: اصلاحات سیاسی و فرایند گذار به دموکراسی</b>
۱۷۷	۱. گذار به دموکراسی
۱۸۱	۲. اصلاحات سیاسی
۱۸۵	۳. ویژگیهای کلی اصلاحات و ضد اصلاحات در ایران
۱۸۶	ویژگیهای اصلی دولت ایدئولوژیک
۱۸۷	ویژگیهای اصلی جنبش اصلاحات
۱۸۸	واکنش‌های ضد اصلاحی
۱۹۱	نمایه

## دیباچه

این کتاب، سومین کتاب از مجموعه دانش سیاسی به قلم نگارنده است که بوسیله نشر نگاه معاصر منتشر می‌شود. هدف کلی این مجموعه آموزش سیاست و حکومت در سطحی عمومی‌تر و تأمین پشتیبانی علمی و نظری لازم برای گسترش مشارکت و رقابت عمومی در زندگی سیاسی است. در دو کتاب نخست درسهای دموکراسی برای همه (بهار ۱۳۸۰) و آموزش دانش سیاسی (زمستان ۱۳۸۰) مهمترین مفاهیم، نهادها و فرایندهای عمومی دموکراسی و عمومی‌ترین نگرش‌ها، روش‌ها و چارچوبهای تحلیلی در دانش سیاسی را توضیح دادیم. در کتاب حاضر به کاربرد برخی از آن روش‌ها و چارچوبها به جامعه‌شناسی سیاسی ایران در دوران جمهوری اسلامی پرداخته‌ایم. در اینجا نیز هدف اصلی عرضه تصویر و چشم‌اندازی کلی از جامعه سیاسی ایران و تحولات آن برای عموم علاقه‌مندان است. بخشی از این کتاب در اصل به عنوان طرح تحقیقی برای دفتر مطالعات سیاسی وزارت کشور نوشته شده بود. در اینجا لازم است از آن دفتر و بویژه از آقای سهراب رزاقی که امکان انجام آن تحقیق و انتشار آن به این شکل را فراهم ساختند، تشکر نمایم.

حسین بشیریه

اسفند ۱۳۸۰

## مقدمه

موضوع اصلی جامعه‌شناسی سیاسی بررسی رابطه میان دولت و ساختار قدرت سیاسی از یک سو و جامعه یا نیروها و گروه‌های اجتماعی از سوی دیگر است. در هر جامعه‌ای دولت در درون شبکه پیچیده‌ای از علائق و منافع اجتماعی و اقتصادی قرار دارد و در حقیقت خود حاصل صورتبندی خاصی از روابط میان آنهاست. جامعه و نیروهای اجتماعی به عنوان بستر و زمینه عمل دولت، ماهیت آن را تعیین می‌کنند. در این کتاب نیز از چنین چشم‌اندازی به تحلیل و بررسی "جامعه سیاسی" در ایران می‌پردازیم. در گفتار نخست، تصویری از طبقات اجتماعی و نیروهای سیاسی و منازعات سیاسی در دوران پس از انقلاب اسلامی به دست می‌دهیم و سپس براساس صورتبندی روابط متحول میان نیروها و طبقات اجتماعی، ماهیت دولت را در طی سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۶ تبیین می‌کنیم. در گفتار دوم با توضیح گفتمانهای سیاسی رایج در تاریخ معاصر ایران شیوه‌های ظهور و ساخت‌یابی صورتبندیهای مختلف از نیروهای اجتماعی و سیاسی را در پرتو هر گفتمان نشان می‌دهیم. جامعه‌شناسی سیاسی هم به توضیح شرایط ثبات و هم به تبیین عوامل تحول و پویایی در نظام‌های سیاسی علاقه‌مند است. از این رو امکانات تحول در دولت ایدئولوژیک را با توجه به غلبه عناصر دولت جامع‌القواء، عناصر

دموکراسی نمایشی و عناصر شبه دموکراسی به ترتیب در سه دوره ۱۳۵۸-۶۸؛ ۷۶-۱۳۶۸ و ۱۳۷۶ به بعد بررسی می‌کنیم. در ذیل همین بحث تحول در اشکال و شیوه‌های مشارکت سیاسی، از شیوه مشارکت بسیجی و توده‌ای تا شیوه‌های مشارکت نفوذی و بالاخره اشکال مشارکت مدنی و دموکراتیک را نیز توضیح می‌دهیم. در گفتار سوم نقش برخی بحرانهای اساسی در دولت ایدئولوژیک، به ویژه بحرانهای مشارکت، مشروعیت و سلطه را در تحول خود آن بررسی خواهیم کرد. البته چنانکه در گفتار چهارم خواهیم دید دولت ایدئولوژیک با توجه به پایه‌ها و مبانی آن بویژه در جامعه توده‌ای، اقتدار طبقه روحانیت و ایدئولوژی سنت‌گرایی اسلامی از ثبات و استمرار چشمگیری برخوردار بوده است. لیکن عوامل تحول در دولت ایدئولوژیک تنها به بحرانهای دوقرنی محدود نمی‌شوند بلکه زمینه‌ها و عوامل بیرونی تحول در آن را نیز باید در نظر گرفت. گفتار پنجم چنین زمینه‌ها و عواملی را در حوزه اجتماعی، سیاسی و فکری توضیح می‌دهد. به نظر می‌رسد که مجموعه چنین زمینه‌ها و عواملی دولت ایدئولوژیک را در معرض نوعی گذار به سوی دموکراسی قرار داده است. در پایان در بخش جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مفهوم دموکراتیزاسیون و خطوط کلی اصلاحات و دگرگونی سیاسی در ایران بررسی می‌شود.

## دولت و نیروهای اجتماعی

### مقدمه

در این گفتار نخست تصویری از مهمترین طبقات اجتماعی و نیروهای سیاسی در جامعه ایران پس از انقلاب عرضه می‌شود. سپس شرحی از منازعات سیاسی و طبقاتی مختلفی که به شکل‌گیری بلوک قدرت مشخصی پس از انقلاب انجامید، عرضه خواهد شد. سرانجام ماهیت اجتماعی دولت را برحسب صورتبندی روابط نیروهای اجتماعی و سیاسی تبیین خواهیم کرد.

### ۱. نیروهای اجتماعی در ایران: تصویر کلی

به‌طور کلی نیروهای اجتماعی در هر جامعه‌ای هم شامل طبقات اجتماعی به مفهوم دقیق کلمه و هم در برگیرنده مجموعه گروه‌ها و شئونی است که ذاتاً طبقه به شمار نمی‌روند ولی ممکن است به نمایندگی از طبقات اجتماعی عمل کنند و یا دارای ایدئولوژی طبقاتی باشند. گروه‌بندیهای اجتماعی در هر فرم‌اسیون مشخصی براساس شکافهای گوناگون جامعه



مورد نظر پیدا می‌شوند. در تکوین مجموعه نیروهای اجتماعی عوامل مختلفی مانند میزان گذار از جامعه سنتی به جامعه مدرن، میزان نوسازی و توسعه اقتصادی و میزان دموکراتیزه شدن جامعه یعنی پیدایش سازمانها و تشکل‌های طبقات پائین مؤثر هستند. در مورد جامعه ایران باید گفت که مجموعه‌ای از شکافهای تاریخی و ساختاری موجب شکل‌گیری ساختار نسبتاً پیچیده‌ای از نیروهای اجتماعی - سیاسی شده است. با این حال برخی از این شکافها در هر دوره‌ای برحسب صورتبندی زندگی سیاسی فعال‌تر می‌شوند و برخی دیگر فعالیت خود را کم و بیش از دست می‌دهند. با ورود ایران به صورتبندی سرمایه‌داری بواسطه نوسازی در عصر دولت مطلقه پهلوی شکافهای اجتماعی و طبقاتی تازه‌ای شکل گرفت. تشویق سرمایه‌داری و تجارت و صنعت تمایزاتی در درون ساختار سرمایه به‌طورکلی ایجاد کرد و به تدریج سرمایه صنعتی، مالی، تجاری و ارضی متمایز شد. مقابله دولت پهلوی با نیروهای اجتماعی سنتی از جمله روحانیت، عشایر و بازار و حمایت از فرایندهایی که به پیدایش نیروهای اجتماعی مدرن انجامید، جامعه ایران را دوباره کرد و طبقات و نیروهای سنتی و مدرن را در مقابل هم قرار داد. سرعت نوسازی و تحولات اجتماعی همچنین در هر دوران خاصی شکافی میان نسلهای جوان‌تر و پیرتر از حیث محافظه‌کاری یا هواداری از تغییرات ایجاد کرده است. بعلاوه جامعه ایران دستخوش شکافهای تاریخی مختلفی نیز بوده است. شکاف میان دین و دولت، شکافهای مذهبی و فرقه‌ای و شکافهای قومی و نژادی و زبانی سرنوشت تاریخی ایران را در طی قرون و اعصار رقم زده‌اند. نفس گسترش اسلام در ایران شکاف تاریخی پایداری میان فرهنگ و تمدن ایرانی و عربی (یا اسلامی) بوجود آورد. همچنین گسترش تشیع در ایران آن شکاف را از هر حیث تشدید کرد. مذهب تشیع زمینه‌های فرهنگی مساعدی در ایران پیدا کرد و آمیزه پیچیده‌ای از برخی

# 30book

کتابخانه  
نشر نگاه معاصر

شابک: ۹۶۴-۷۷۶۳-۰۲-۶-۰۲  
ISBN: 964-7763-02-6